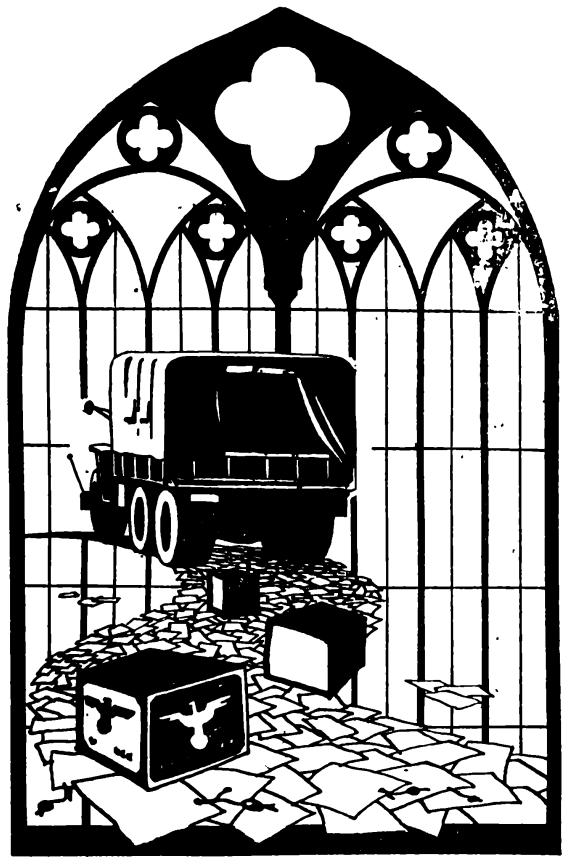

З ГЛИБОКИМ СУМОМ

*(Надгробне слово
про Генрі Смолку)*

Важко сказати, тату, чи ми злякалися, чи просто не хотіли вірити, коли дирекція притулку для бездомних повідомила нас про твою смерть. Бо за ці роки — а що лишалося нам робити? — ми вже звиклися з думкою, що ти пропав і твій слід ніколи не відшукається; пропав десь між Лукновом, звідки ти вирушив, і кінцевою метою подорожі, про яку знав лише ти один, коли в ту морозну лютневу ніч ви сіли на останній вагозов і ще встигли втекти. Ми вже звикли до того, що ти зник без сліду, й воліли забути про тебе і про ту місію, яку ти взяв тоді на себе. Спочатку ми заявили, що ти пропав безвісти, а через десять років — що тебе нема в живих. У такий спосіб ми хотіли виявити тобі останню шану: адже ми боялися, щоб ти раптом не з'явився зі своїм безглуздим архівом, і могли відчувати до тебе синівську любов тільки в тому разі, якщо ти справді геть запропав.

І ось виявляється, що ти, колишній бургомістр Лукнова, нашого стародавнього прикордонного міста на Сході, помер у притулку для бездомних, де ти жив під чужим прізвиськом, і до свого останнього дня ховав під собою водонепроникну торбину, в якій, на твою думку, зберігались історія і доля нашого міста чи, власне, те, що лишилось від його історії, бо більшість паперів ти розгубив, відколи втік тієї лютневої ночі. Твій слід знову з'явився, і нам мимоволі доведеться згадати про те завдання, яке назавжди розлучило тебе з нами. Ми не можемо простити тобі того, що ти до останнього дня жодного разу не відчув сумніву в доцільності того завдання.

Згадай-но ту ясну лютневу ніч, коли ландрат доручив тобі врятувати від

ворога архів міста, документи шестисотрічної історії Лукнова. Наші солдати місто вже покинули, там лишилися тільки поранені, які лежали просто на вулицях і чекали транспорту, що підбере їх. Але не чути було ні скрипіння саєних полозів, ні стукотіння коліс по нашій жалюгідній бруківці, лише лід потріскував від лютого морозу на озері. Але потім, опівночі, долинув гуркіт мотора, і люди, котрі ще не втратили надії вибратися звідси, підвели голови, покидали з себе лахміття, в яке закуталися від холоду, і стали з нетерпінням чекати. Але їм не пощастило зупинити вагозов, що раптово з'явився, і вони гналися за ним до самої ратуші, де накинулися на нього з усіх боків, наче бурхливий потік, що прорвав греблю. Ти, тату, стояв угорі на сходах, а біля тебе — озброєна варта, яка стримувала той бурхливий потік. І поки ви там стояли, інші вантажили в кузов архів міста: ящики з документами, акти, листи, паки маніфестів, відозв, досі дійсних і давно порушених Договорів. Останній бургомістр Лукнова, ти звелів вантажити в машину історію свого міста, бо ти вірив, що містом управляє лише той, хто розпоряджається його історією. І коли все задокументоване минуле Лукнова було повантажене, ви з погрозами почали пробиватися крізь стіну тіл, які з усіх боків оточили машину. Ти бачив, як деякі міцно вчепилися в борт, мов утопаючі за пліт, і бігли поруч, спершу благаючи, а далі проклинаючи вас. Можливо, серед них була й Грета... А ви били прикладами їх по руках, аж поки всі вони пустили борт. Греті було тоді шістнадцять років, вона була дуже бліда (від замріяності й смутку), і через це ти відчував недовіру до неї і не

хотів, щоб я водився з цією дівчиною, — ти пам'ятаєш, тату? Можливо, і її ти відштовхнув у темряву разом з іншими, бо тобі минуле Лукнова здавалося ціннішим, аніж життя людей, що чекали на порятунок. І, звісно, документ про відбитий напад татар означав для тебе більше, ніж Грета.

Ви були останні, кому пощастило покинути Лукнов у ту ніч. Ви поїхали через ліси на північ, до узбережжя, з вашим безглуздим вантажем, який згодом мав узаконити ваші безглузді претензії на місто, вами ж такі позбавлене історії. Мабуть, ви керувалися наміром нічого не залишити ворожим солдатам, крім холодного каміння, безмовних стін і спустошеного міста, яке може ожити лише тоді, коли повернуться в нього свідки минулого. Але ви помилилися.

Разом з фронтом ви відступали на північ. Вже біля самого моря, в засніженій долині, вас атакував ворожий літак і підпалив вагозов, із якого вам пощастило врятувати лише один ящик і декілька пакунків з документами. Ви навіть не поховали шофера, а залишили його в кабіні спаленого ваговоза, роздобули десь сани, повантажили в них обвуглені рештки історії Лукнова і поїхали далі берегом затоки на обледінілої пристані Піллау. Там, ночуючи в товарному вагоні, ти, тату, чотири доби чекав на корабель. І цей час ти використав на те, щоб переглянути залишки історії Лукнова і підрахувати втрати. Що ж пропало? Свідчення про чуму в Лукнові чи документ із печаткою, яким один з носатих герцогів Кольських відписав тодішнє село Лукнов своїй двадцятирічній коханці? Чи, може, наше місто втратило документи про свого великого сина Фітка, того самого гене-

рала часів прикордонних війн, який власноручно вбивав усіх полонених? То, може, той Фітко ніколи й не жив? Ти завів журнал утраченої історії, тату, і збалаисував розділ історії, що залишився вам, тобі і твоєму останньому помічнику Збрісні, інвалдові, який тебе супроводжував. І вам таки вдалося сісти на корабель, хоча вся пристань була забита пораненими. Тобі пощастило роздобути довідку про невідкладність твоєї справи, яка дала вам змогу потрапити на борт корабля та ще й прихопити з собою ящик і пакунки з документами. Через твій вантаж четверо поранених залишилися на березі, пожертвували собою заради історії Лукнова. То була стара дерев'яна шхуна, яка вийшла у відкрите море і взяла курс на захід через Данцізьську бухту до Свінеюнде, де ви кинули якір і вдосвіта підірвалися на міні, так що корабель розламало навпіл і він затонув. Ніхто не зміг урятувати бодай що-небудь, ніхто, крім тебе. Ти врятувався на плоту, який підготував собі заздалегідь, про всякий такий випадок, і, на превелику честь Лукнова, ти прихопив із собою на пліт декілька пакунків з паперами, так, без вибору, бо не було часу роздивлятися. Правда, через це довелося відмовити навіть своєму вірному помічникові Збрісні. А ящик затонув. Лінійка течія підхопила папери і понесла їх безгучно понад самим дном, наче мертвих риб. Солоня вода злизала букви: наче й не було великої пожежі в нашому місті, наче й не було голоду. І наче й не було тих поіменно названих панів, які колись мали право вбити кожного невідомого, хто ступав на їхню землю. І ви ніколи не зможете більше довести, що колись Лукнов узяв на себе картяр-

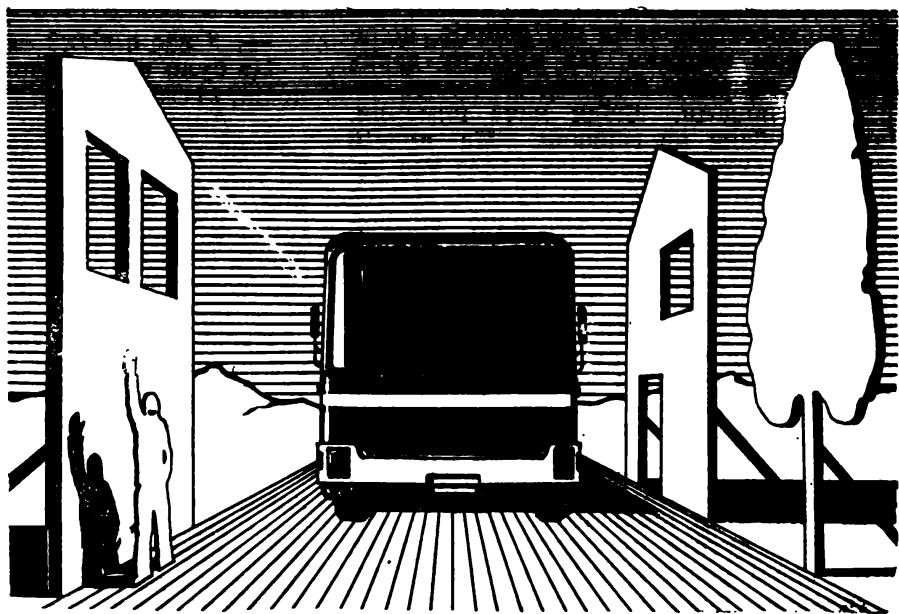
ські борги могутнього Вранки,— адже його розписки зникли разом із ящиком.

Але ти, тату, вірив, що маєш на плоту ще досить від історії Лукнова, тому й не взяв із собою свого помічника Збрісну, як свого часу покинув напризволяще Грету. Ти щасливо дістався берега, відтяг значно зменшені залишки історії Лукнова в дюни і, навіть не оглянувшись на порт, почвалав далі, як тільки трохи перепочив. Ти пообіцяв ландрату виконати доручення, і ти виконував його, твердо переконаний, що дієш на благо Лукнова. Ти прямував далі на захід, і завдяки твоїй хитрості, яку ти так майстерно вмів приховувати, тобі пощастило сісти на буфер останнього поїзда, який відходив від Свінемюнде. Ти витримав цю поїздку, хай навіть і довелося втратити ще добрий шмат нашої історії: при твоєму необережному русі один пакунок з документами вислизнув із твоїх закладких рук, упав у сніг між рейками, і вітер розвіяв аркуші над дамбою, наче величезні сніжинки. Були безповоротно втрачені свідчення колишнього бургомістра, який, прагнучи врятувати місто, вступив у двобій із ватажком нападників і програв; розлетілися за вітром також документи про осліплення непокірних кріпаків та інші засвідчені й підписані документи, які повідомляли про успіхи й нещастя, про тріумфи й ганьбу нашого

міста. До того моменту, коли ти причепився на буфер поїзда, ми ще могли стежити за тобою, не так зі співчуття, — для цього не було жодних підстав, — як для того, щоб дістати останнє підтвердження нашому висновку: найфатальнішою помилкою твого життя було переконання, що історія міста важить більше, ніж життя окремої людини.

Потім ти пропав безвісти, нотяся через усю країну, марно розшукуючи свого замовника і поступово розгублюючи історію міста Лукнова, аж поки в тебе лишилася тільки ота водонепроникна торбина, яку ти через свою недовірливість завжди тримав біля себе. Навіть якщо ти й хотів протилежного, саме з твоєї вини було розгублено незначну історію нашого міста, яку ви так високо цінували, через те, що потай ви з презирством ставились до сучасності. Ми не знаємо, тату, куди тебе занесло після того, як ти покинув поїзд, і в нас немає бажання з'ясовувати це. Притулок для бездомних, у якому ти помер, переслав нам твою миску і столовий прибор, бляшанку з дрібними грішми і торбину з рештками історії Лукнова, якій ми не надаємо ніякого значення. Ми не зневажасмо минуле свого міста, але й не відчувасмо потреби бодай чимось жертвувати заради нього, так, як це робив ти. А тому візьми свою торбину з собою і впокойся з миром.

ДРУГ УРЯДУ

Якось у суботу вони запросили журналістів, щоб дати їм пересвідчитись на власні очі, як багато друзів має уряд. Вони хотіли довести нам, що всі повідомлення преси про заворушення в тій місцевості, куди нас збиралися повезти, не відповідають дійсності: ніяких катувань, ніякої бідності і, головне, ніякого прагнення до незалежності. Вони запросили нас дуже ввічливо, і дуже чемний, бездоганно вдягнений чиновник зустрів нас біля Опери й повів до новісінького урядового автобуса. Запах лаку та шкіри вдарив нам у ніс. З радіоприймача

линула тиха музика. Ми сіли на свої місця, і автобус рушив. Чиновник зняв з підставки мікрофон, пошкріб нігтем по срібній решітці, ще раз привітав нас своїм приємним голосом і скромно відрекомендувався: «Мене звать Гарек». Потім він розповів нам про визначні місця столиці, засипав нас датами й цифрами, перелічив усі парки й бульвари, розповів про будівництво зразкового селища, яке розкинулося на вапнякових пагорбах і сліпуче виблискувало під променями ранкового сонця.

За містом, на розгалуженні дороги, ми

вернули в улоговину, і море зникло з очей: потяглися поля, всіяні камінням, і бурі пагорби. По дну улоговини ми доїхали до мосту, перекинутого через русло пересохлої річки. На мосту стояв молодий солдат, тримаючи в руках з умисною недбалістю мініатюрний, наче іграшковий, автомат. Він привітно помахав нам, коли ми проїжджали повз нього через міст. За мостом у сухому річищі по кісточки в ріні стояли ще два новобранці. Гарек пояснив, що тут часто відбуваються військові маневри.

Автобус вибрався нагору й поїхав через напечене сонцем плоскогір'я. Дрібний вапняковий пил проникав крізь відчинені вікна в салон автобуса, роз'їдав очі, його присмак відчувався на губах. Ми поскидали піджаки. Лише Гарек свого не скинув. Він усе ще тримав у руці мікрофон і своїм скрадливим голосом розповідав нам про урядовий план реконструкції і розвитку цього відсталого району. Мій сусід сидів, заплющивши очі і відкинувши назад голову. Його пересохлі губи побіліли від вапнякового пилу, а руки з набряклыми синюватими венами лежали на нікельованих підлоктниках. Я хотів був штурхнути його під бік, але в цю мить глянув на дзеркальце заднього огляду і вловив на собі меланхолійний погляд Гарека. Поки я чекав на слухний момент, наш гід підвівся й, усміхаючись, пішов вузьким проходом між сидіннями, роздаючи соломинки й паперові стаканчики з якимсь прохолодним напоєм.

Опівдні ми в'їхали в село. Вікна, забиті навхрест дошками від ящиків, похилені вітром паркани. На пласких дахах не видно випраної білизни. Колодязь закритий дошками. Люди наче вимерли. Навіть собаки не гавкали. На повній швидкості автобус промчав через усе село, залишаючи за собою густий шлейф вапнякового пилу, сірого, наче символ покори й смирення.

Гарек знову пройшов між рядами сидінь, роздав саидвічі, підбадьорив нас, запевнивши, що їхати залишилось уже недовго. За вікнами пропливали іржаво-червоні пагорби. Їхні схили були всіяні величезними валунами, між якими донеде пробивався ріденький чагарник. Дорога пішла вниз, ми в'їхали тепер у тунель з нерівними обваленими стінами, певне, пробитий крізь скелі вибухівкою. Нестерпна духота проникла в автобус. Потім скелі розступились, і перед нами відкрилася долина, розрізана навпіл річкою. На березі річки лежало село.

Гарек подав нам знак, що вже приїхали. Ми надягли піджаки. Автобус сповільнив швидкість і незабаром зупинився на площадці, покритій порепаною глиняною корою, біля чисто вибіленого будинку. Виходячи з автобуса, ми мимоволі замружились: вапно засліплювало, аж очам було боляче. Кинувши недокурки, ми відійшли в тінь автобуса і, мружачись, стали розглядати оселю, в яку заїшов Гарек.

Через декілька хвилин він повернувся, ведучи з собою чоловіка, якого ніхто з нас раніше ніколи не бачив.

— Це Бонзо Бонзо, — сказав Гарек. — У пана Бонзо багато домашніх справ, але він люб'язно погодився відповісти на всі ваші запитання.

Ми безцеремонно роздивлялися Бонзо, але він витримував наші погляди, лише ледь нахилив голову. У нього було старе, сіре від пилу обличчя, на шиї пролягли різкі темні зморшки, його верхня губа розпухла. Бонзо, якого, за словами Гарека, ми відірвали від домашніх справ, був старанно причесаний, а свіжі, ледь підсохлі подряпани зі слідами крові на його худій шиї свідчили про те, що зовсім недавно він старанно голівся. На ньому була чиста полотняна сорочка, заправлена в бабовняні штани, трохи закороткі для нього. Взутий він був у нові жовтуваті чоботи із сирової шкіри, які носять новобранці.

Ми привітали Белу Бонзо, кожен з нас потис йому руку. Він уклонився й повів нас у дім. У прохолодних сінях на нас уже чекала його стара жінка. В темряві було важко розгледіти її обличчя — біліла лише хустка на голові. Вона почастиувала нас якимись місцевими фруктами, з кулак завбільшки, з соковитим криваво-червоним м'якушем. Коли я надкусив його, мені здалося, ніби я впився зубами у свіжу рану.

Ми знову вийшли на глинистий тік перед будинком. Біля автобуса зібралася ватага босоногих дітей. Мовчки застигли вони, не зводячи очей з Бонзо. Нас вони наче й не помітили. А Бонзо чомусь загадково посміхнувся.

— У вас є діти? — спитав Поттгісер.

Це було перше запитання, і Бонзо відповів, посміхаючись:

— Аякже. У мене був син. Та ми не хочемо його більше знати. Він пішов проти уряду. Був лінєвий, ні до чого не здатний. Щоб якось себе проявити, він злигався з заколотниками, які нікому не дають спокою. Вони воюють з урядом, бо їм, бачте, здається, що так вони борються за краще життя.

Бонзо сказав це тихо, але твердо й переконано. Слухаючи його, я раптом помітив, що в нього немає передніх зубів.

— А може, вони справді борються за краще життя? — спитав Поттгісер.

Гарек задоволено посміхнувся, почувши це запитання, а Бонзо відповів:

— Всі уряди на один лад. З одним легше, з іншим важче, але їх треба терпіти. Цей уряд ми хоч знаємо, а від тих заколотників чуємо лиш обіцянки.

Діти переглянулися.

— Але ж вони обіцяють вам незалежність, — сказав Блейгут.

— Самою незалежністю ситий не будеш, — відповів Бонзо, усміхаючись. — Яка користь нам від незалежності, якщо земля виснажилася. Нинішній уряд забезпечив вивіз наших товарів, іклудється про те, щоб тут будувалися дороги, лікарні й школи. Він дбає про обробіток землі. Крім того, ми дістали виборче право.

Почувши ці слова, діти здригнулися, вцепились одне в одного руками й мимоволі подались уперед. А Бонзо нахилив

голови й загадково посміхнувся, радіючи не знати з чого, але в ту ж мить випростався, шукаючи очима Гарека, який з делкатності відійшов убік.

— Зрештою, — сказав Бонзо, не чекаючи наступного запитання, — для незалежності треба ще визріти. Якби ми дістали її тепер, то навіть не знали б, що з нею робити. Для народів, як і для окремих людей, приходить час, коли вони стають повнолітніми. Ми ще не досягли такого віку. Я підтримую цей уряд, бо він не кидає нас, не тям, напризволяще. І за це йому велика наша дяка.

Гарек відійшов до автобуса. Бонзо весь час поглядав у його бік і бачив, як зачинилися за ним масивні двері автобуса. Нарешті ми залишилися самі, стоячи на сухому глинистому току, і Фінке, кореспондент радіо, квапливо промовив:

— А тепер розкажіть усе відверто, поки ми тут самі. Тільки швидше.

Бонзо проковтнув слину, здивовано подивився на Фінке і повільно сказав:

— Я не зовсім вас зрозумів. Про що ви?

— Зараз ви можете говорити відверто, — поспіхом відповів Фінке.

— Відверто? — обережно перепитав Бонзо і раптом широко посміхнувся, відкривши щербатий рот. — Відвертіше нікуди. Ми — за цей уряд. І я, і моя жінка. Бо все, що ми маємо і чого досягли, ми досягли за його допомогою. І за це ми дуже йому вдячні. Ви знаєте, не так уже й часто буває, щоб хтось дякував урядові. А ми дякуємо. І мій сусід вдячний урядові, і ці діти, і кожна істота в селі. Постукайте в перші-ліпші двері — і ви скрізь переконаєтеся в тому, які ми всі вдячні урядові.

Раптом Гум, молодий блідий журналіст, підійшов до Бонзо впритул і прошепотів:

— Мені точно відомо, що вашого сина схопили і катували в столичній в'язниці. Що ви на це скажете?

Бонзо опустив припорошені вапняковим пилом повіки і, посміхаючись, відповів:

— У мене більше немає сина, а тому його не могли катувати. Ми — друзі уряду, чуєте ви? Я — друг уряду.

Він запалив самокрутку, пожадливо зотягся і подивився на двері автобуса, які були вже відчинені. Гарек підійшов до нас і подікавився, як проходить розмова. Бонзо стояв, злегка погойдуючись із п'ят на носки. Він навіть зрадив, коли Гарек знову підійшов до нас, і на всі запитання відповідав весело й докладно, злегка присвистуючи крізь щербину в зубах.

У цей час мимо проходив чоловік із косяю, і Бонзо гукнув його. Той підійшов до нас, човгаючи, і зняв кося з плеча. Бонзо повторив йому всі ті запитання, які ми щойно ставили йому самому. Чоловік здивовано похитав головою: він вірний друг уряду, як і всі тут. Після кожної його відповіді Бонзо переможно по-

глядав на нас. Під кінець розмови вони подали один одному руки, наче хотіли підкреслити цим свою єдність із урядом.

Ми попрощалися з Бонзо. Кожен з нас потиснув йому руку. Я був останнім. Коли я тиснув його грубу, порепану долоню, то відчув раптом у себе між пальцями згорнутий у кульку папірець. Я обережно затис його в руці і, вже йдучи до автобуса, сховав у кишеню. А Бонзо стояв біля своєї оселі й жадібно докурював цигарку. Потім він покликав свою жінку. І так стояли вони втроях — вона, Бонзо й чоловік із косяю, — стояли й дивилися вслід автобусу, а діти вдерлись на пагорб, усіяний камінням та зарослий рідким чагарником. Назад ми поїхали іншою дорогою — через напечене сонцем плоскогір'я — і вибралися на путівець, який ішов поряд із залізничним насипом. Повертаючись назад, я весь час трмав руку в кишені, а в руці — невеличку паперову кульку, в якій було щось тверде. Я натискав нігтем, але воно не роздушувалося. Я не наважувався вийняти кульку з кишені, бо раз у раз ловив на собі меланхолійний погляд Гарека в дзеркальці заднього огляду.

Якось страхтлива тінь промайнула над нами і над випаленою сонцем землею. Лише пізніше до нас долинуло ревіння моторів, і ми побачили літак, що летів низько над залізничним полотном у напрямку до столиці. Біля самого обрію він розвернувся, знову пролетів над нами і вже не залишав нас до самої столиці.

Трмаючи в руці паперову кульку з чимось твердим усередині, я думав про Белу Бонзо і відчував, як пітніє моя рука. Удалині на рейках з'явилася якась цяточка. Вона росла, наближалась, і незабаром ми побачили дрезину, заповнену новобранцями. Вони радісно замахали нам услід автоматами. Я обережно вийняв кульку з кишені і, не розгорнувши її, швидко перекинув у кишеньку для годинника. Йі принаймні можна було застебнути. І знову я подумав про Белу Бонзо, друга уряду, згадав його жовтуваті солдатські чоботи, замріяний враз його обличчя і щербатий рот, який дуже впадав у око, коли той починав говорити. Ніхто з нас уже не сумнівався в тому, що в його особі уряд знайшов свого надійного прихильника.

В столицю ми поверталися берегом моря. До нас долинав шум хвиль, які розбивалися об прибережні скелі. Біля Опери ми вийшли з автобуса, і Гарек люб'язно попрощався з нами. Я поквалпився до готелю, піднявся в ліфті у свій номер і, зачинившись у туалеті, розгорнув паперову кульку, яку потай сунув мені на прощання друг уряду. Папір був чистий: жодного знаку на ньому, жодного слова. Але в папірець був загорнутий передній зуб, прокурений і коричневий від нікотину. Чий це зуб, я здогадався одразу.

Завдяки тому, що мій батько Гонго Гора — його офіційне прізвисько було «Батько Народу й Гір» — дуже рано відкрив у мені свої ж такі здібності, з п'ятнадцяти років я вже був заступником командувача Військово-повітряними силами, а незабаром дістав право голосу в нашій Академії мистецтв. У шістнадцяти років батько призначив мене головним редактором урядового органу «Пжед Домдом», що можна перекласти як «Радісне Пробудження». Хоча ці посади вимагали від мене певної уваги, мій батько наполіг на тому, щоб я водночас закінчив школу. А з метою захопити мене до цього, він пообіцяв належним чином відшкодувати мої зусилля після того, як я складу іспити. Кажучи: «належним чином», він мав на увазі портфель міністра енергетики.

Але цей портфель я уже ніколи не отримав, ніколи не спізнаю такої втіхи. Всі ті здібності, які я успадкував від свого батька і які він так рано в мені відкрив, більше не згодяться жодній високій установі нашої держави. Мене не оберуть навіть першим секретарем Комітету профспілок, бо, згідно з нашими науковими енциклопедіями й довідниками, я вже помер і належу до знаменитих небіжчиків, які вічно житимуть у пам'яті народу. В сімнадцяти років — так написано в усіх довідниках — віддав я своє життя в боротьбі проти антиурядових банд остральників, а в новому виданні було доповнено, що це сталося незадовго до моїх випускних іспитів, — і у відплату за мою смерть було розстріляно шістдесят остральників, «мерзенних, нікчемних остральників», як писала Велика Державна Енциклопедія. На своєму похороні я не зміг бути присутнім, але крізь стіни особистої камери, куди мене власноручно запроторив мій батько Гонго Гора, я міг чути надгробні промови, невтішні ридання моєї матері

Сінаїд та обурений гомін народу, який оплакував мою смерть і вимагав якнайшвидше прикінчити всіх остральників.

Отже, мої надії керувати щастям нації, посідаючи відповідальне місце, поки що зменшились або й цілком розвіялись. І коли я питаю себе сьогодні, — а мені вже минуло вісімнадцять років, — де ж криються помилки, яких я, очевидно, наробив і в яких мій батько розсудливо не дав мені нагоди прилюдно розкаятись, то я знову й знову згадую свого вчителя Алафреда Уля: він став, так би мовити, першою ланкою в ланцюгу помилок, через які я опинився в такому становищі. Атож, усе почалося з Уля, худого, довготелесого чоловіка з жовтою шкірою, який викладав історію в нашому класі, де навчався здебільшого синки міністрів, генералів та офіційно визнаних знаменитих митців. Він написав офіційну біографію мого батька, був редактором підручника з історії нації і за свої заслуги був обраний почесним президентом Історичного товариства; крім того, йому доручили видати наш довідник «Хто є хто», який уже дванадцять років не може вийти в світ, бо список осіб, що їх дозволено внести в цей збірник, безперервно змінюється.

Альфред Уль був фанатичним прихильником мого батька, і я пригадую, як того ранку він, розлючений підступами остральників, зайшов у наш клас, погрози в вікно кулаком, а тоді роздратовано пройшовся туди-сюди і кілька разів підряд пробурмотів: «Шакали!». Але раптом на його жовтому обличчі сяйнув проблиск якоїсь втішної думки.

Він чемно попросив нас дістати зошити й ручки і з урочистим виглядом оголосив нам тему класної роботи: мовляв, у відповідь на спробу замаху з боку ворогів нації ми маємо перелічити всі прізвиська мого батька, що вживаються народом, пресою, в академіях, на з'їздах. Прогрожуючи кулаком у вікно, він сказав:

— За останні два місяці ці шакали геть знахабніли. Нам відомо, що останні операції підготував їхній новий проводир, якого вони ніжно називають Острал Вдіне, тобто «Жук Щастя». Ми повинні негайно відповісти цим кохам так, як вони того заслуговують.

Він підбадьорливо кивнув нам головою, і я побачив, як мій сусід по парті без будь-яких труднощів почав перераховувати прізвиська мого батька: Батько Народу, Світло Хімії Жорстких Волокон, Покровитель Внутрішнього Судноплавства, Друг-готовий-допомогти-кожнуму-хто-не-вміє-плавати, Кристал Прогресу і так далі. Всього мій сусід нарахував сорок вісім епітетів.

Зібравши зошити, Альфред Уль недбало погортав їх, і тоді сталося те, чого я чекав: він розгублено викликав мене до дошки і обережно запитав, чому я, єдиний у класі, віддав чистого зошита, не написавши в ньому жодного слова. Я

мовчав і, поки він допитувався, згадував, як учора вночі батько дуже мене побив за те, що я розпив з прямою-балеріною нашої Державної Опері останню пляшку його улюбленого трофейного коньяку, відбитого в остральників.

Не дочекавшись відповіді, Уль попросив мене написати прізвиська мого батька вдома. З деяких причин я не хотів робити цього, та оскільки я не наважувався ознайомити з тими причинами Альфреда Уля і знав, що наступного дня він неодмінно спитає мене про домашнє завдання, я визнав за доцільне більш не зустрічатися з ним. Того ж таки дня як головний редактор урядового органу «Радісне Пробудження» я написав статтю про відсталі методи старих учителів. Стаття влучила в ціль, і не минуло й кількох годин, як Уль був призначений директором державних тартаків і засланий дуже далеко, в сині ліси Пумбалу. Звільнені ним посади я передав, згідно з моїми давніми потаємними планами, своєму шкільному товаришеві Грегорові Гуму, який уже давно був моїм довіреним прихильником.

А що остральники, очолювані своїм новим ватажком Остралем Вдіне («Жуком Щастя»), тримали тоді всю націю в напрузі, моя стаття та її наслідки були незабаром забуті. Хоч би що де сталося: десь посуха знищила врожай, десь жуки-короїди напали на ліс, десь певна кількість свиней була прихована від державного оподаткування, десь зупинився автомобіль через поломку осі, — в усьому винні були остральники. Оскільки народ вимагав покарати підлих заколотників, генеральний штаб Військово-повітряних сил вирішив ужити деяких заходів. Маршал Тубор Тутрас, добродушний чоловік з набряклыми ногами й жирним підборіддям, якому мій батько подарував титул Підкорювача Хмар першого класу, скликав таємну нараду, на якій я, його заступник, сидів праворуч від нього. Після того як маршал віддав належне моему батькові, перерахувавши всі його епітети, що стосувались Військово-повітряних сил, він запропонував послати декілька ескадрилій у заражену остральниками місцевість і там влаштувати демонстрацію сили. Під схвальні кивки присутніх офіцерів він виступив так:

— Відтоді як у цих шакалів з'явився новий ватажок, їхні диверсії стають усе зухвалішими. Вони діють усюди, звідки наші війська або відступили, або тільки збираються туди вступити. Здається, їхні агенти проникли навіть у вищі штаби — так упевнено вони діють. А тому я за демонстрацію сили в повітрі з несподіваним бомбуванням окремих цілей. Щоб відновити справедливість, я пропоную застосувати нові напалмові бомби.

Офіцери захоплено кивали головами, як і належить за статутом; лише я всміхався — всміхався протягом усієї промови Тубора Тутраса. Злякано й нерішуче він запитав мене: невже я не поділяю його думку? Мовляв, цю пропозицію, між іншим, зробив мій батько на останньому засіданні кабінету. І тоді я відповів йому, що така демонстрація сили не

варта затраченого бензину і, підвищивши голос, додав:

— Авіація належить народові, а народ не любить, щоб її застосовували без повної гарантії на усіх.

Офіцери схвально закивали головами, і Тубор Тутрас теж почав кивати із вразом глибокої замисленості.

Я вже майже забув про його пропозицію, коли він натякнув, що в кінці тижня має доповідати моему батькові з цього питання. Тому мені довелося приспорошити хід подій. Ту ніч я вправі без Надвіни Хлаб, прямо-балеріни нашої Державної Опері, зате написав передовицю в урядовий орган «Радісне Пробудження». Оскільки я дуже старанно обмірковував свої звинувачення на адресу верховного командування Військово-повітряних сил, Туборові Тутрасу не довелося доповідати моему батькові. На кінець тижня я перевів його військово-повітряним аташе в Члі.

Особисто я не відчував особливого потягу до авіації й тому відмовився від посади, яку займав маршал Тутрас. Та оскільки його відомство було, так би мовити, на ключовій позиції, я доклав усіх зусиль до того, щоб головнокомандувачем Військово-повітряних сил призначили мого шкільного товариша Блеслава Шмідта, якому я відкрив свій таємний план.

Почалося з Альфреда Уля, мого вчителя історії, потім його долю розділив маршал Тубор Тутрас, і так за кілька тижнів мені пощастило скинути з високих постів цілу низку прибічників мого батька і на їхні місця прилаштувати своїх шкільних товаришів, посвячених у мої таємні задуми. То були переважно синки міністрів, генералів і заслужених діячів мистецтва. Справа значно полегшувалася тим, що мій батько сам не раз висловлював думку, що стара гвардія стомилася, небезпечно стомилася. В більшості випадків досить було написати передовицю в урядову газету (лише в окремих випадках однієї статті було замало, доводилося публікувати продовження), щоб того або того члена старої гвардії заміняли відданим мені шкільним товаришем. Особливо вперто тримався міністр народної освіти, та зрештою нам пощастило звинуватити його в таємних зв'язках з остральниками. Навесні його розстріляли.

Мій батько поставився до моєї діяльності з розумінням, він по-дружньому розмовляв зі мною і навіть пригощав мене трофейним коньяком, конфіскованим у загиблих ворогів. Після того як усі ключові позиції держави були зайняті моїми шкільними товаришами, що були мені віддані, мій батько сказав одного разу: «Режим, який спочиває на лаврах, нікуди не годиться; наша революція повинна самооновлюватися», — з чим я поквалітивно погодився і розказав йому про те, в якому обсязі я здійснив перестановки в високих сферах.

Батько із замисленим вразом вдячно погладив мене по голові.

І ось настав довгоочікуваний день, коли мій батько зібрався їхати в Лухук —

дику, безлюдну місцевість, де мало відбутися урочисте відкриття найбільшої у світі електростанції. Батько хотів сам виступити на відкритті з промовою і пройтися на чолі дипломатичного корпусу по греблі — хоча моя мати Сінаїд звернула його увагу на те, що поблизу Лухука виявлено поодиноких остральників. Але батько мав намір стояти на греблі доти, доки почує гуркіт турбін під своїми ногами. «Сила любить силу», — заявив він.

Я визнав за краще лишитися вдома, бо в мене не було підстав сумніватися в щирості Луді ван дер Віссе, якого я влаштував на посаду керівника Інженерного управління і який обіцяв мені, що бомба вибухне якраз у ту мить, коли мій батько та більшість дипломатичного корпусу чекатимуть ревіння турбін. Я задовольнився тим, що лежав з Надвіною на канапі і, поки вона розв'язувала мої завдання з математики, крутив нам цигарку з ароматизованого, відбитого в остральників трофейного тютюну.

Час від часу я просив Надвіну зробити мені масаж лоба, бо дошкуляв біль, — мабуть, тому, що я не був присутній на урочистому відкритті електростанції.

Ми провели з нею весь день, а коли смеркло, я нарешті почув з вулиці викрики продавців газет, які розповсюджували екстрений випуск. Я поцілував на радіощах Надвіну, внібг на вулицю і вихопив з рук у старої жінки екстрений випуск газети. Потім зачинився в кабінеті батька, закрив штору і почав читати, задихаючись від щастя. «Звір'ячий замах остральників» — такий був заголовок у газеті.

Від радощів я заплескав у долоні і зміг читати далі лише після того, як викурив для заспокоєння цигарку. І тут я злякався: мій погляд упав на фотографію, на якій я впізнав самого себе. Я лежав на кам'янистому ґрунті, покалічений і спотворений: було видно моє обличчя, залите кров'ю, подерту уніформу, обгорілі руки, а на задньому плані — залишки висадженої в повітря греблі, крізь уламки якої ринула вода.

Збентежено прочитав я підпис під фотографією, де було сказано, що підлі шакалі внаслідок віроломного замаху висадили в повітря греблю і що при цьому тільки завдяки мені ніхто не загинув.

«Син Батька Народу, — так там було написано, — особисто попередив усіх присутніх і сам загинув при спробі знешкодити бомбу. Але Юрген Гора загинув не даремно».

Я не мав сил докладно прочитати написане, мій погляд прикипів до фотографії, на якій я був зображений трупом, причому все було підроблено настільки

бездоганно, що навіть я відразу впізнав себе. І тоді як я сидів заглиблений у думки, крізь потайні двері, які я забув замкнути, увійшов мій батько, весело потираючи руки. Він спокійно подивився на мене, налив собі повну склянку трофейного коньяку і сказав мені (а я все ще сидів за його письмовим столом):

— Цей сіл, Юргене, для тебе поки що завеликий. Тобі досить і шкільної парті.

Я зрозумів його натяк, але не знав, що відповісти, тому сидів і мовчав. Він одним духом спорожнив склянку, підійшов до мене, помітив екстрений випуск газети з мою фотографією і задоволено сказав:

— Нелегко було швидко підібрати хлопця, який був би так схожий на тебе, щоб навіть твоя мати не змогла відрізнити вас. Та й потрібна була тонка робота, щоб зняти його таким трупом. Але ти бачиш: це нам удалося. Після того як ти вирішив зіграти зі мною такий лихний жарт, у мене не лишилось іншого виходу.

— Луді ван дер Віссе... — кинув я розчаровано.

— Не зовсім так, — сказав мені батько. — Луді нічим не гірший, ніж інші твої шкільні приятелі: всі вони були моїми надійними агентами. Я швидко схилив їх на свій бік, бо зробив те, про що ти від нетерплячки забув: я відкрив їм рахунок у банку, звідки вони могли брати кишенькові гроші в необмеженій кількості. Ти ж їм роздавав лише посади, а цього було замало.

— От негідники! — вигукнув я.

— А знаєш, — задоволено сказав мені батько, — я трохи навіть шкочую, що час сюрпризів, які ти мені влаштовував, уже позаду. Як тебе називали твої остральники? Острал Вдіне — Жук Щастя. А для мене ти жук-гноювник. Однак мушу визнати, що таких зухвалих ватажків, як ти, в остральників ще не було. Але тепер ти мертвий, про що свідчить ця фотографія.

На той час я вже трохи отямився і з опущеними очима прошепотів:

— А як мати?

— Твоя мати якраз перевдягається в чорне. Вона нічого не знає.

Сказавши це, мій батько витяг із кишені револьвер, зняв з нього запобіжник і наказав мені йти попереду. Він привів мене в свою приватну кімнату, яка служила йому для деяких особистих розваг і замкнув мене там. І хоча мої державні здібності поки що пропадають марно, мені не відмовлено в маленьких радощах життя. І я вмю їх цінувати. В них проявляється гордість батька за свого сина — а хіба батьківська гордість не є доказом батьківської любові?

ЛУКАС, СУМИРНИЙ НАЙМИТ

На півдні горіла трава. Вона горіла швидко і майже без диму, вогонь поширювався в напрямку до гір, до гір Кенії; полум'я гуготіло в слоновій траві, й від пожежі утворювався вітер, який пахтів димом і попелом. Раз на рік вони підпалювали траву, вогонь біг, як і завжди, в напрямку до гір, до гір Кенії, а перед горами зупинявся. Разом з вогнем затихав і вітер. Тоді повертались антилопи й шакали, але трави уже не було. Один раз на рік горіла трава, а колн згорала, люди копали й орали землю, свіжий попіл перемішували з давнім, і в цей ґрунт з попелу й каміння сіяли кукурудзу. Кукурудза росла добре і давала великі качани.

Я обминув вогонь і кружним шляхом поїхав у напрямку річки, до бамбукових заростей. Іхав повільно, продираючись крізь колючки і слонову траву, відчуваючи на собі гарячий поривчастий вітер із димом. Я сподівався проїхати понад річкою, повз бамбукові хащі. Якби я встиг випередити вогонь, то зміг би знову вніхати на трав'янисту рівнину. Це не такій уже й великий гак. Мені лишилося проїхати п'ятнадцять миль, і я ще завидна був би вдома. Мені конче треба було дістатися додому завидна.

Але потім я зустрів їх. А може, то вони перестріли мене, я не знаю. Вони лежали біля самої річки, на узліссі, щось із двадцять чоловіків. Вони виринули з бамбукової хащі, безмовні і серйозні, двадцяттеро худорлявих чоловіків. На лобі й на тілі у них виднілися невеличкі шрами, червонуваті стигми ненависті, а в руках вони тримали ножі — короткі, важкі і скачі, якими вбивали своїх ворогів і худобу. Вони оточили автомобіль, дивились на мене й очікували. Одні з них стояли в слоновій траві, інші в чагарнику, але ближче не підступали, хоча й бачили, що я самодні. Вони тримали свої ножі, притуливши леза до стегон, і мовчали, двадцяттеро худорлявих чоловіків з племені кікуйю. Вони дивились на мене лагідно і спокійно, навіть із поблажливістю й співчуттям. Я вимкнув мотор; у шухлядці лежав револьвер, я побачив, але не наважився зняти руку з керма. Вони спокійно і вдавано байдуже стежили за кожним моїм рухом. Я відвів погляд від револьвера і почув удалині тріскотіння вогню. Потім один з них підняв ніж і вказав на мене. Я вийшов з машини. Виходив я повільно, але револьвера не взяв. А потім я впізнав того, хто подав знак. То був Лукас, мій наймит. Лукас, старий худорлявий кікуйю, який носив мої полотняні штани, чисті, але подерті колючками, Лукас, тихий, сумирний чо-

ловік, який уже чотирнадцять років був моїм наймитом. Я підійшов до нього, назвав його на ім'я, але він мовчав і дивився поверх мене, в бік кенійських гір, де горіла трава, дивився поверх антилоп, які тікали від вогию. Він мене не впізнавав. Я озирнувся, подивився кожному в обличчя, розпачливо намагаючись пригадати, чи не зустрічався з ким-небудь, хто міг би кивнути мені головою і підтвердити, що переді мною справді Лукас, мій сумирний Лукас, який уже чотирнадцять років працював у мене. Але всі обличчя були чужі, і ніхто не відповів на мій погляд; чужі обличчя, блискучі від духотн бамбукового лісу.

Вони розірвали коло, двоє чоловіків стали обабіч, і я пройшов повз них до чагарника; колючки рвали мою сорочку, дряпали шкіру, вони хапали мене, впиналися мені в тіло. На грудях сорочка миттю подерлася на клатті. Ми називаємо ці колючки «зачекай-но-трохи». Я чув, як вони перекинули автомобіль і пішли за мною. Вони навіть не підпалили машину, вони просто перекинули її, і цього було досить у їхній країні сну та занепаду. Ніхто вже не поставить автомобіль знову на колеса. Можливо, хтось скине його в річку; можливо, він уже ніколи не буде мені потрібен. Усі вони йшли за мною, щось із двадцять чоловіків, йшли крізь чагарник, наче в них і в мене була єдина мета.

Лукас ішов теж, я чув, як його ніж рубає колючі гілки, що нагиналися під натиском мого тіла і пружно відскакували назад. Інколи я зупинявся, щоб дати змогу Лукасу наздогнати мене; я ще не втратив надії поговорити з ним. Але

поразу він помічав мій намір і сповільнював ходу, а коли я озирався, він дивився назад або поверх мене. Я весь час стежив за ним, хоч і йшов попереду. А дійшовши до річки, зупинився; зупинився перед мілкою лійвою річкою, яку двічі переходив, грузнучи вище колін у баговинні; одного разу під час війни, і другого — коли загинув місіонер.

Відтоді минуло багато часу, але я не забув того відчуття. Я зупинився перед річкою, а вони оточили мене, зо два десятки чоловіків з важкими ножами; чужі, застигли обличчя, позначені невеличкими шрамами ненависті. Чорні річкові качки квапливо тікали до протилежного берега, озираючись у наш бік, а я стояв у колі, яке замикалося річкою, стояв у центрі їхньої мовчазної ненависті. Вони сіли на землю, поклали ножі на коліна й мовчали; і їхня мовчанка була така сама давня, як і мовчанка цієї країни. Я знав це. Я терпів це вже сорок шість років. Коли ми прибули з Англії, ця країна зустріла нас мовчанкою; вона мовчала, коли ми ставили будинки, коли привласнювали землю, вона мовчала, коли ми сіяли і збирали врожай, вона на все дивилася мовчки. Нам слід було знати, що колись вона заговорить.

Через річку перепливла змія. Вона виповзла з бамбукових хащів і пильно подивилася в наш бік. То була невеличка змійка з плескатою головою. Вона виповзла на берег і зникла, я навіть помітив місце, де вона зникла. Я повернув голову й подивився на кікуйю. Мені хотілося знати, чи й вони бачили змію. Я вже зі страхом чекав тієї миті, коли вони озвуться. Я звик до їхньої мовчанки, тому боявся, що вони порушать її. Але вони мовчали й дивилися кудись поперед себе, і здавалося, що це я їхній охоронець, що це мені вони мовчки підкоряються, що це в моїх руках їхнє життя. Отак я стояв у їхньому колі, аж поки посутеніло. Я спробував сісти на землю, бо сорочка моя прилипла до спини, коліна тремтіли, а духота, що виповзала з бамбукових хащів, розслаблювала мене. Але, як тільки я сів, Лукас помітив це і з байдужим виразом зробив короткий порух ножем; він тільки злегка підняв угору лезо, і я зрозумів, що повинен стояти. Я не сумнівався, що вони мене вб'ють, і дивився на кожного зокрема довго й уважно, дивився й на Лукаса, свого сумирного наймита; я дивився на них і намагався впізнати свого вбивцю.

Коли посутеніло, кілька чоловіків підвелись і зникли. Але незабаром вони повернулися з оберемками сухого хмизу. Вони скинули хмиз на купу і розпалили в центрі свого кола невеличке багаття. Один залишився біля вогню, щоб підтримувати його.

Я пригадав, як Лукас жив коло мене. Він зник лише два дні тому. Я подумав про його мовчазну гордість, про те, що він ніколи не шукав для себе легкого

життя. Я подивився на чоловіків-кікуйю і подумав про їхні ритуальні страти. Мені згадалося, що колись вони обгортали своїх злодіїв сухим листям і підпалювали. Я багато навчусь за ці сорок шість років про їхню фантазію, про церемонії жертвоприношень: в одного кікуйю більше фантазії, ніж у всіх білх людей в Кенії, але його фантазія жорстока, хоча й незлоблива. Ми намагалися перевчити їх на свій лад, викоринити їхні таємні племенні ритуали та оргії, і через це їхнє життя робилося нудним і беззмістовним. І тепер вони хочуть відвоювати не тільки свою країну, а й свої одвічні культу, нехай навіть у чомусь вони здаються нам жорстокими. Я зрозумів це, як тільки заглянув у їхні очі. На обличчях у них відбивалася туга за поневоленою батьківщиною і за своєю втраченою душею. На тих обличчях мерехтіли чорні відблиски вогню. Я подумав, чи не спробувати мені втекти. Біля цього берега річки я не бачив крокодилів, але вони могли ховатися в траві на тому березі і з темрявою спуститись у воду. Я був добрим плавцем, незважаючи на свій вік, і вмів плавати під водою, отож, можливо, мені й пощастило б дістатися того берега. Але ж чоловіки-кікуйю, які оточили мене, не будуть сидіти на землі й дивитись, коли я кинусь тікати. Я злякаю подивився в їхні обличчя, чи не вгадали вони мої думки, — але вони сиділи цілком незворушні, навіть Лукас, мій сумирний наймит. Можливо, вони хотіли, щоб я побіг, можливо, вони тільки й чекали, коли я кинусь у річку.

Лукас підвівся і підійшов до багаття. Він присів навпочіпки і став дивитися на вогонь, уперши руки в коліна. Старий, худорлявий кікуйю, мовби заглиблений у спогадки. Я міг би на нього напасти, він сидів якраз біля моїх ніг, замислений і байдужий. Але я нічого не домігся б, якби накинувся на нього. Лезо його ножа було застромлене у вогонь, а руків'я лежало майже під самими його великими сухорлявими пальцями. Здавалося, Лукас задрімав. Потім із чагарника вийшло двоє чоловіків, яких я ще не бачив. Їх пропустили в коло, двох босоногих чоловіків у бавовняних сорочках. Мабуть, вони жили в місті, в Найробі або в Ніері. Вони присіли навпочіпки позад Лукаса, і всі погляди звернулися на них. Кожен приніс із собою по два великі бананові листки, скручені в якісь згортки. Вони підсунули ті згортки до Лукаса і стали чекати. Це були міцні, добре вгодовані чоловіки, не схожі на Лукаса і решту кікуйю, які були худі, вузькогруді, з кощавими, обвислими руками. У тих двох навіть обличчя були не такі, і погляд не безвиразний і байдужий, а гострий і допитливий — це свідчило, що вони живуть у місті. Я все це помітив, коли вони входили в коло. Я помітив також, як змінилися вони, побачивши біля вогню Лукаса. На їхніх обличчях мовби відбився увесь смуток їхнього народу, і вони заволоклися тим самим відсутнім виразом, що й обличчя інших.

Лукас вийняв ніж із вогню; він не міг бачити, як прийшли ті двоє, але, мабуть, знав, що вони вже сидять позад нього. Він обернувся до них, і я почув, як під його ногами зашаруділа суха трава. Лукас кивнув одному з двох, і той зняв свою бавовняну сорочку, кинув її позад себе, а тоді підійшов до Лукаса і швидко присів перед ним навпочіпки. Лукас підняв руку з ножем і штрикнув кінчиком леза в лопатку. Коли розпечене залізо торкнулося тіла, почулося шкварчання, і спина чоловіка вигнула ся угору, а голова смикнулася назад. Я бачив його зціплені зуби, перекривлене обличчя. Очі були заплющені, губи зсудомлені. Він не стогнав, а тим часом Лукас, який уже чотирнадцять років безвідмовно й покірливо працював на мене, штрикнув його ножем у інше місце, і так сім разів. Він приставляв кінчик леза до плечей, до спини, до лоба. Діставши другу зарубку, міський кікуйю затремтів, а далі вже спокійно підставляв під ніж плечі й груди. Так ніби працював якомога скоріше дістати свої зарубки, ці ритуальні знаки змови, стигми ненависті. Закінчивши своє діло, Лукас відіслав його назад. Той порачкував на своє місце і присів там навпочіпки, а Лукас поклав ніж у вогонь і через деякий час кинув другому новачкові. Той скинув сорочку, і ніж устроївся в його плече. Зашкварчало, запахло горілим м'ясом, але після другого уколу кікуйю-неофіт також став апатичним і спокійним. Так і він дістав свої сім зарубок і відповз назад. Я почув далекий грім і подивився на обрій, подивився так, наче в громі був мій порятунок. Але грім не повторився. Я побачив лише вогонь, який біг по траві в напрямку гір. Зійшов місяць, його відображення розплилося в річці. Біля протилежного берега забулькотіла вода. У бамбукових хащах було тихо.

Я побачив, як Лукас підтягнув до себе згорток з бананового листа, обережно розгорнув їх, і в одному я помітив бляшанку. Він поставив бляшанку на вогонь — вона була наповнена якоюсь рідиною, темною і густою. Лукас відлив трохи рідини і взяв інший скручений листок банана. Там були нутроці якоїсь тварини, можливо, вівці. Він узяв їх, подрібнив ножем і шматочки вкинув у бляшанку. Потім сишнув туди якихось зерен і борошна й тихо заспівав. Співаючи (за чотирнадцять років я ніколи не чув, щоб Лукас співав), він розмішував тісто. Потім мій наймит вбив тісто з бляшанки, замісив і виліпив з нього чималу кулю. Потім відщипнув шматочок і розкачав його між долонями. Утворилася невеличка кулька. Тісто було рідке, і я чув, як воно чвакає в його руках. Лукас скачав чотирнадцять дрібних кульок і поклав їх перед собою в два рядочки. Далі кивнув одному з міських кікуйю, що сиділи перед ним навпочіпки. Той підійшов до нього, опустився на коліна, заплющив очі і витягнув шию. Потім розкрив рота, і Лукас тицьнув йому між губи кульку. Неофіт ков-

нув, і я побачив, як заворушився в нього борлак на горлі, коли кулька проходила вниз. Потім губи його розтулились і жадібно витяглися уперед. Лукас поклав йому в рот другу кульку. Лукас, чаклуни і сумирний наймит водночас, годував його тістом ненависті. Він дав йому сім кульок, а тоді кивнув другому міському кікуйю, який теж проковтнув сім кульок тіста, а разом з кульками клятву ненависті. Після цього він з гідністю відійшов, натяг свою бавовняну сорочку й сів у коло, яке вони утворили навкруг мене. Я згадав, що сімка — це їхнє число, священне число кікуйю. За сорок шість років я часто чув про це, а тепер і побачив на власні очі. Але чому вони дозволили мені бачити це, чому вони терпіли мою присутність, адже моє число інше? Адже я — той, через кого вони позначають себе цими рублями, я — мета їхньої ненависті. Чому вони досі мене не вбили? Чому вони зводікають, чому Лукас не підняв проти мене свого ножа? Чому вони не піддають мене тій смерті, якою вмерло так багато білих? Можливо, вони вигадали для мене якусь особливу смерть, а може, навіть Лукас, мій сумирний наймит, вигадав щось своє.

Я рідко розмовляв з ним за ці чотирнадцять років. Лукас працював добре і завжди мовчки. Іноді я навіть запрошував його пообідати з нами, але він щоразу ввічливо відмовлявся. Не було в мене кращого робітника, ніж Лукас. Яку ж смерть він для мене вигадав?

Лукас підвівся і пройшов повз мене до річки. Він повільно походив туди-сюди берегом, до чогось придивлявся, дослухався, потім припав до землі, подивився на воду, взяв камінь і кинув його на середину річки, стежачи за місцем падіння і чогось чекаючи. І лише після того обернувся й підійшов до мене. Він став переді мною з ножем у руці й заговорив, дивлячись кудись поверх мене. Я в ту ж мить упізнав його голос, його тихий, лагідний голос. Він сказав мені, щоб я йшов звідти, сказав це таким тоном, ніби звертався до мене з проханням. Він показав рукою через річку й бамбукові хащі в напрямку, де була моя ферма. Я повинен іти туди, сказав він, де живе Фанні (моя дружина) і Шейла (моя дочка). Я буду їм потрібен завтра, сказав мені Лукас, ще до заходу сонця. Я буду їм дуже потрібен, і тому я маю поквалитись. Я повинен підготувати Фанні та Шейлу, бо завтра, сказав мені Лукас, ферма згорить. Прийде великий вогонь, і я повинен бути з ними. Лукас хотів уже відвернутися, але я не дав йому відійти і показав рукою на чорну річку. З цього жесту він прочитав моє запитання і сказав мені, що крокодилів поблизу немає. Мовляв, він щойно оглянув воду, і я можу зараз іти, шлях вільний.

Я подивився на обличчя людей, що сиділи колом, — на ті чужі, кам'яні обличчя, на яких мерехтіли тьмяні відблиски вогню. Лукас теж підсів до кола. Він присів навпочіпки, а я стояв у

центрі кола й дивився на бамбуковий ліс, звідки віяло духотою і гнітючою таємничістю. Потім я ступив у воду й пішов. Мої ноги грузли в баговинні, вода мовби розтікалася по моєму тілу, стегнах, грудях — чорна, теплувата вода. Повз мене пропливали відмерлі стовбури й гілля бамбука. Коли мене торкалася якась гілка, я злякано сахався вбік. Я жодного разу не озирнувся. Я дивувався, чому вони мене відпустили. Існує ж якась причина, чому вони не вбили мене.

Який вирок криється в тім, що вони відпустили мене додому? Я не міг цього збагнути, хоча й знав багато їхніх хитрощів. Чому, чому вони відпустили мене? Моя нога зачепила якийсь твердий предмет на дні. Я знову сахнувся вбік. Я закричав би, якби їх не було на березі. А тоді я кинувся у воду й поплив.

Пливти було зручніше, ніж брести. Я відчайдушно вигрібав на середину річки. То, мабуть, я торкнувся затонулого дерева, бо вода лишилася спокійна і в річці не видно було ніякого руху. Я знову побрів, обережно пробуючи ногами грузьке баговиння. Третій раз у своєму житті перетинав я цю річку.

Яка ж хитрість крилася в тому, що вони мене відпустили? Лукас указав мені найкоротший шлях додому — через річку і бамбукові зарості. Я знав, що за бамбуковою хащю лежить трав'яниста рівнина. Я згадав, що мені доведеться йти повз кукурудзяні поля і повз сусідню з моєю ферму. Я встигну, подумав я, я подолаю ці п'ятнадцять миль. Можливо, останній відтинок я проїду автомобілем Маккорміка, якому належить сусідня ферма.

Бамбук ріс дуже щільно, і я ледь протискався між стовбурами. Грунт теж був небезпечний: листя й гілля покривали його до рівня кущів, і я не міг бачити, куди ступаю. Знову й знову пробував я пробитись уперед, але марно. Я зупинився й оглянувся: чоловіки на березі зникли, вогонь уже не горів. Я був сам-один в духоті бамбукових хащів. Волога одежа прилипла до тіла, коліна мої підтіналися. Мені здалося, що за мною стежать. З усіх боків на мене дивилися чийсь очі — байдужі, очікувальні, застглі погляди. Зі мною не було ніякої зброї, і далі продиратися крізь густий бамбук я не міг.

Було тихо, лиш іноді кричав якийсь птах або гарчав раптово розбуджений звір. Я не міг йти далі. Я знав, що вночі, до того ж не маючи зброї, я не зможу пройти крізь бамбукові зарості. Навіть якби я зумів продертися крізь хащі, мене спинив би леопард або якийсь інший хижак. Мені треба повернутись назад до річки й чекати ранку або йти понад самою водою. Була глуха ніч, а я не мав ні вогню, ні зброї. Стало тихше, і це тривожило мене. Я почав продиратися крізь бамбукові хащі й ліани назад до річки. Поки не розвидниться, я йтиму проти течії. В такий спосіб виграю зо дві милі, дві важкі милі. Мені

хотілося встигнути додому раніше, ніж Лукас принесе на ферму великий вогонь. Тоді я зміг би попередити свою дружину та дочку.

Я зайшов по литки у воду й побрів проти течії, намагаючись не дуже плюскотіти. Несподівано для себе самого я йшов дуже швидко. Місяць відбивався у воді. Якби не місячне світло, я б, мабуть, не пішов. Дно стало твердішим. Чим далі просувався я проти води, тм надійнішим ставав ґрунт. Я споткався на камінні, що лежало в річці. Хащі ніби трохи відступили від води. Іноді я помічав двос очей у кущах і тоді мимоволі забридав глибоше в річку. Я боявся, але повинен був перебороти страх, якщо хотів дійти до ферми своєчасно. Іноді очі стежили за мною досить довго, холодно й спокійно супроводжували мене понад річкою. Я не бачив ні голови, ні тіла, і очі, здавалося, висіли над бамбуком. Мовби сама ніч чатувала на мене, своєю мовчанкою й пахощами приспляла мою недовіру. Я бачив на березі квіти, вони світилися, і їхня краса була смертельна. Іноді вони аж палали в темряві, десь на висоті людського зросту, на дереві або в кущах, полум'яні квіти смерті, під якими чатував леопард.

Яка ж хитрість криється в тому, що вони мене відпустили, заради чого випалили вони собі знаки помсти? Невже вони такі впевнені в успіху своєї справи?

Я йшов швидко і зміг би, якщо й далі так йтиму, подолати за ніч навіть три милі. Я прийду до Фанні й доньки раніше, ніж вони сподіваються. Я подумав про Фанні, побачив, як вона сидить на веранді і вслухається в темряву, поклавши на поручні армійський револьвер старого зразка. На цей час я мав уже бути вдома. Можливо, вона відчула на відстані, що зі мною щось негаразд. У неї був добрий інстинкт, і цей інстинкт вигострювався, чим більше ставали ми одинаками. В цій країні сну й занепаду ми увіч переконалися, що людина за своєю природою є одинаком, самотнім мисливцем, що йде по своєму власному сліду. Отож і ми з нею незабаром пішли кожне своїм окремим шляхом — після того, як у нас народилася Шейла. Іноді ми думали, що могли б обійтись одне без одного. Ми працювали мовчки й відособлено, кожне на своєму місці, і намагались уникати одне одного, навіть коли життя зближувало нас. Хоч ми з Фанні й ішли до однієї мети, але дороги наші лежали далеко одна від одної. Ми давно про все переговорили, повністю довіряли одне одному, і настав нарешті час, коли ми почали розуміти одне одного без слів. Часто ми не розмовляли цілними днями, але, незважаючи на це, справи наші йшли добре. Я часто спостерігав крадькома за Фанні, коли вона йшла крізь кукурудзу або спускалась внярком до річки. Спостерігав і помічав, що її рухи стали іншими, ніж були. Вона рухалася тепер упевнено й легко, мов дикий звір.

Річка стала млікіша, каміння виступало над поверхнею води, і я міг стрибати з каменя на камінь, майже не ступаючи у воду. Вода похолоднішала, повітря теж, і я почав мерзнути. Я став на одному камені й розтер собі тіло й ноги. Сорочка на грудях була подерта, клапти лоскотали мені обличчя, коли я нахилився, повітря пахло солодкувато й задущливо. Мені кортіло повернутися назад у тепле баговиння, на те місце, де ті кікуйю випустили мене зі свого кола.

Я попив трохи гіркої води і хотів уже йти далі, коли побачив його: він стояв коло самого берега, в маленькій затоці, лише за кілька кроків від мене. Бамбукові хащі навколо нього були витолочені, і він стояв переді мною у всій своїй величі. Він мене, мабуть, теж помітив. Скрутивши хобот у кільце, він застиг попереду нерухомо, і я бачив матовий блиск його бивнів, блискучі очиці і вуха, що повільно метлялись обабіч голови. Це був дуже великий слон. Він стояв і дивився на мене, а я, немов зачарований його поглядом, навіть не подумав про втечу. Я не ворухився, дивлячись на могутнього самотнього звіра і відчуваючи як ніколи красу й велич дикої природи. Через деякий час він повернув голову, випростав хобот і почав пити. Я почув, як він усмоктує воду, почув, як його хобот відкинув убік кілька камінців. Потім він несподівано повернувся і зник у бамбукових хащах. Я чув, як він продирався крізь гущавину, але раптом він наче зупинився, бо все знову стихло.

Я повільно побрів далі. У воді знайшов уламок бамбука і спирався на ту палицю, коли стрибав з каменя на камінь. Палиця мала гострий кінець, і в разі потреби нею можна було захищатися.

Я подумав про Лукаса, що чотирнадцять років працював у мене сумирним наймитом, і уявив собі, як він сидить зараз біля іншого вогню і як інші чоловіки підставляють йому спину і давляться тістом ненависті, яке він, скачавши в кульки, тицяє їм у рот. Я вразно бачив, як судомно вигинаються їхні спини під його ножем, як блищать їхні обличчя від духоти й бажання скоріше дістатися зарубки. Я уявив собі, як Лукас йде через усю країну, і всюди, де ступає його нога, спалахує вогонь; вогонь ішов невідступно за ним, міняв напрямок або вщухав, коли він наказував, він, Лукас, повелитель вогню. Я згадав той день, коли побачив його вперше. Лукас, як і все його плем'я, колись утік на північ. Ящур знищив майже всю їхню худобу, і вони подалися шукати рятунку на півночі. А поки вони були на півночі, прийшли ми і захопили їхню землю. Ми не знали, коли вони повернуться і чи повернуться взагалі. Ми захопили пустельну землю і почали її засівати.

Але після того, як ми засіяли її і вже навіть зібрали врожай, вони повернули-

ся до півночі. Я бачив, як їх мовчазна процесія увійшла в долину: попереду жінки, потім худоба і, нарешті, чоловіки. Ми сказали їм, що вони втратили свою землю, бо самі покинули її. А вони мовчали. Ми запропонували їм гроші. Гроші вони взяли, сунули їх байдуже десь у свою одягу й мовчали. Вони мовчали тому, що вважали себе господарями цієї землі. Для кікуйю продаж землі лиш тоді має законну силу, коли він відбувається з дотриманням традиційного ритуалу. Не мало ніякого значення, що ми дали їм гроші. Ми взяли землю без ритуалу, тому вона ніколи не належатиме нам. В одній із тих процесій ішов тоді й Лукас. Він одразу впав мені в очі. Його старе, лагідне обличчя вразило мене, обличчя, яке, здавалося, ніколи не було молодим. І те обличчя залишилося спокійним, коли я сказав, що не поверну землю. Земля, яку я обробляв, належала саме Лукасу. Почувши мої слова, він не сказав нічого, і коли плем'я рушило далі шукати втрачену землю, Лукас пішов з іншими. Я побачив, як він покірливо йде через трав'янисту рівнину, і мені захотілося залишити його в себе. Я покликав Лукаса і спитав, чи не хоче він залишитися у мене і обробляти разом зі мною землю. Він мовчки кивнув і з такою охотою віддався роботі, наче урвав її лише на короткий час, а тепер повернувся докінчувати її.

Він працював мовчки, терпляче, і його не треба було багато повчати. Я ділився з ним своїм досвідом, намагався полегшити його працю. Він чемно вислуховував мої поради і робив усе по своєму. Яка ж хитрість була в тому, що він сьогодні відпустив мене, яку вигдав мені кару за чотирнадцять років Лукас, мій працьовитий, сумирний наймит?..

Я йшов до самого ранку проти течії. Ночі в цій країні довгі, і я, мабуть, подолав милі чотирні, набагато більше, ніж сподівався. Я подивився на небо. Здавалося, буде гроза. Сіра хмара висіла над річкою. Її краї були темні, а посередині, на сірому тлі, проліг ніби вогненний слід. І я подумав, що то, мабуть, слід Лукаса. Я зважував, чи є сенс за таких обставин продиратися крізь бамбуковий ліс. Але згадав про Фанні, про дочку і зрозумів, що іншого виходу в мене немає. Вперше відчув я голод, попив гіркої води з річки і за допомогою бамбукової палиці вибрався на берег. Я був геть виснажений. Ходьба по каменях втомила мене неймовірно. Тільки тепер, діставши змогу трохи розслабитися, я помітив, як підтинаються в мене коліна, як тремтять мої руки. Перед очима в мене пливли темні кола. Але я не міг зупинитися, мені треба було йти до ферми, йти, поки стане сил. Я знав себе і вірив, що зумію здолати втому.

Я підіймався на пагорб, низько нахилиючись уперед, хапаючись за бамбукові стовбурці й коріння. Братися за них треба було дуже обережно, бо від-

мерли стовбурці легко ламалися або ви-
смикувалися з корінням. Час від часу я
провалювався по коліна в м'який ґрунт.
Але це траплялося не так часто, як
уночі, коли я вперше спробував пробитися
крізь бамбукову хащу. Тепер я
помічав ями і намагався обминати їх.

Холод, від якого я страждав уранці,
тепер мені не дошкуляв. Від перенапру-
ги я весь спитнів, сорочка прилипла до
спини. Я відчував, як збігають по моїх
щоках цівки поту. Піт був кислуватий
на смак, якщо провести по губах язиком.
Я вирішив трохи перепочити, коли
доберуся до кукурудзи, але не буду ні
лягати там, ні навіть сідати, бо втома
може здолати мене. Я уявив собі, як
відламаю качан кукурудзи, і вже відчу-
вав на язичі солодкуватий смак зерен.
Думати про це було дуже приємно.

Наблизившись до чорного кедра, я
вхопився за жмут ллан, вони були слизь-
кі й нагадували гадюк. Тримаючись за
них, я підтягся до дерева. Ставши на
коріння, побачив галювину, а на ній без-
ліч великих птахів, що зібралися нав-
коло чорного пенька. Вони мовчки біга-
ли там, ліниво змахуючи крильми, а де-
котрі з них сиділи на пеньку й відганя-
ли тих, що теж пробували туди забра-
тись. Це були чорні птахи. Вони не зля-
калися мене. Я підійшов до них так
близько, що міг би дістати їх своєю бам-
буковою палицею. Я навіть махнув нею
кілька разів, але вони лиш відскакува-
ли трохи вбік і зупинялись.

Я підійшов до пенька, прихилився до
нього і врешті піддався спокусі сісти. Я
опустився на пеньок і бамбуковою пали-
цею став відганяти птахів. Але вони лі-
ниво й неохоче відскакували і знову
підступали до моїх ніг, поглядаючи на
мене скося. Ось один птах спробував
підлетіти до пенька. Мені здалося, ніби
він летить просто на мене, і я відхи-
лювався. Але птах сів поруч зі мною. Я
не став його проганяти і більш не звер-
тав на нього уваги. Відклавшись на-
зад, я уважно оглянув небо. Помітив,
що хмара з вогнистим слідом перемі-
стилася далі на захід. Отже, грози не
буде, і я можу спокійно йти далі. Я по-
вільно підвівся і рушив поміж великих
птахів через галювину. Вони не руха-
лись, а стояли і дивилися мені вслід.

Я згадав очі Лукаса, його погляд,
сповнений туги. Я думав про нього, по-
ки пробирався крізь бамбукові хащі, і
почав розуміти тих, хто носив стигми
ненависті. Мені стало ясно, в кого вони
навчилися цієї ненависті. Ми багато чо-
го забрали в них, але дещо й принесли
їм.

Яку ж хитрість вигадав Лукас, чому
він мене відпустив? Відпустив того, хто
повбавив його землі. Мені конче треба
ще до заходу сонця бути на фермі. Я
подумав про Фанні й дочку, уявив собі,
як вони досі сидять на веранді, а ста-
рий армійський револьвер лежить по-
руч. Я знав, що цієї ночі вони не склепи-
ли очей.

Коли бамбуковий ліс лишився нареш-
ті позаду, я був такий виснажений, що,

здавалося, не зможу далі ступити й
кроку. Моє тіло вимагало перепочинку,
втома хилила мене до землі. Я зупи-
нився в слоновій траві й заплющив очі.
Мої коліна підігнулись, і я впав би, як-
би не спирався на бамбукову палицю.
Я настільки втомився, що мене охопи-
ла глибока апатія. Доля Фанні раптом
стала мені цілком байдужа, і я заспо-
коював себе, твердячи, що вона вміє
добре стріляти і захистить дім не гір-
ше, ніж я сам. Я, мабуть, і ліг би, якби
не голод. Голод примусив мене роз-
плющити очі. Я підняв бамбукову па-
лицю, вперся нею в землю і звівся на
ноги. Я йшов через слонову траву, яка
сягала мені стегон, мої губи горіли, в
пальцях стугоніла кров. Я жодного ра-
зу не окинув поглядом рівнину, в мене
навіть не було сили підвести очі.

Десь опівдні я дійшов до кукурудзя-
ного поля. Я відкинув бамбукову па-
лицю — вона вже своє відслужила.
Відламавши кілька качанів кукурудзи,
я сів на землю, обчистив качани і взяв-
ся їх гризти. Я навіть не став відколу-
пувати зерен пальцями, я гриз їх про-
сто з качанів. Зерна мали смак солод-
кого борошна.

Під'ївши, я поповз крізь кукурудзу.
Тут була прохолода й тінь, і я почував
себе в безпеці. Тут, у кукурудзі, мож-
на було нічого не боятись. Я поповз
через усе поле. Мені навіть здалося,
що сили мої поновлюються. Потім я
розплющив очі і подивився вперед.
Крізь стебла кукурудзи я побачив фер-
му. Вона стояла на пагорбі: будинок з
верандою та сарай під гофрованою бля-
хою, праворуч від будинку. Ферма зда-
валася покинутою. У Маккорміка було
чотири собаки. Одного я завжди бачив,
коли проходив мимо. Він завжди лежав
у пилуці біля веранди. Тепер не було
видно жодного. Я хотів уже йти до бу-
динку, коли побачив їх — шестеро чо-
ловіків, шестеро худорлявих кікуйю з
ножами. Вони зійшли сходами з веран-
ди, зійшли повільно — вони явно ніку-
ди не поспішали. Через якусь мить во-
ни зникли за сараєм. Потім я знову їх
побачив, тих шістьох худорлявих чо-
ловіків: вони йшли по траві туди, звідки
я щойно прийшов, — до річки. На та-
кій відстані я не міг розгледіти, чи був
з ними Лукас. Я міг тільки відчувати, і
моє чуття підказувало мені, що він
там. Я дивився їм навздогін, аж поки
вони зникли в траві. Я зрозумів, що
марно йти зараз на ферму і просити у
Маккорміка автомобіль. Я вже не змо-
жу ніколи й нічого в нього попросити.
Мені було шкода його, він жив тут ли-
ше шість років, приїхавши сюди зразу
після війни. Привітний, рудоволосий
чоловік дуже товариською вдачі. Щоро-
ку він на цілий місяць їздив у Найробі.
Ніхто не знав, які в нього там були
таємничі справи.

Нікого не було видно на його фермі.
Я знову пірнув у кукурудзу й вирішив
повернутися сюди, коли усе владнаю
дома. Якби в мене була скорострільна
гвинтівка або хоча б мій армійський

револьвер старого зразка, то я пішов би на ферму, але йти туди беззбройним і знесиленим було б дуже легковажно. Вони могли когось там залишити або навіть повернутись усі вшістьох.

Я поповз у напрямку вузького путівця, який огинав кукурудзяне поле й вів до моєї ферми. Я вже подолав найважчий відтинок дороги, трохи відпочив і підкріпився, пересилив байдужість і сирагу. Я не сумнівався в тому, що своєчасно дійду до своєї ферми. Та що ближче я підходив, то більшим ставав мій страх перед їхньою підступністю. Чому Лукас відпустив мене, Лукас — сумирний наймит і чаклун, — яку хитрість вигадав він для мене? Страх підняв мене на ноги, і я nobіг, як міг, крізь кукурудзу, виставивши вперед руки. Я біг, зупинявся, дослухувався, чув, як калатає моє серце, і біг далі. Стегна мені судомило, боліли роздряпані колічками груди, руки тремтіли. Я хапав роззявленим ротом повітря і біг, нязько нахилиючись уперед. Добігши до путівця, я не дозволив собі перепочити. Мені здавалося, я все ще біжу, хоч насправді я тільки так само нязько нахилився вперед, підстьобува-

ний страхом і спекою, а ноги мої вже не слухалися мене.

Потім я знову опинився на кукурудзяному полі, ще задовго до заходу сонця. Це була моя власна кукурудза. А за нею — ферма. Останнє зусилля — і я дійду. Я вже бачив її перед собою, хоч кукурудза й закривала її від мене, мою ферму, ферму Лукаса. Я звернувшись з путівця й побіг через кукурудзу. Стебла, здавалося, були міцніші й вищі, а качани більші, ніж на полі Маккорміка. Я добіг до борозни. Чи це Лукас проорав її в землі, чи я сам? Я себе недооцінював, сили в мене ще залишилися, і я біг усе швидше.

Враз я помітив, що кукурудза порідшала. Це був уже кінець поля. Я вийшов з кукурудзи, притискаючи долоні до грудей. Потім підвів голову і подивився на хлібні дерева. Ферми я не побачив, а ще було далеко до заходу сонця. Я підійшов до хлібних дерев і подивився на попіл. Потім опустився навколішки і засунув у нього обидві руки. Попіл був уже холодний.

*З німецької переклав
Віталій КОЛОМІЄЦЬ
(Дебют у «Всесвіті»)*

Заставки Олега Блащука

